

С.В. Ніколаєнко

Київський гуманітарний інститут

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ В КОНТЕКСТІ КРИЗОВИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Про глобальну кризу культури, захід європейської цивілізації, катастрофу, кінець історії і т.п. в апокаліптичному процесі мудреці та мислителі Європи пишуть не перше сторіччя, а мистецтво являє її у своїх образах (згадаємо хоча б Босха). І це, природно, не випадковість і не плід депресії тих чи інших інтелектуалів. Найбільш чутливі душі вже давно відчують значні зсуви в космоантропному процесі, які на рівні європейської цивілізації призвели до згасання традиційної духовності, секуляризації культури, до надзвичайного розвитку людського розуму в напрямі безкінечних науково-технічних відкриттів, до виникнення жорстоких капіталістичних (товарно-грошових) відносин на базі голого матеріалізму, утилітаризму та практицизму; потім – до електронно-технологічних революцій та інформаційного потоку, який спричинив врешті-решт якісні зміни психоментальної структури людини. На початку третього тисячоліття виростає покоління людей, принципово відмінних за головними внутрішніми параметрами не тільки від людини XVI століття, коли кризовий процес лише починався, але й від людини кінця XIX століття. Найбільш глибоко й гостро радикальність кризового процесу суспільства відчуло мистецтво й виразило його всією своєю суттю у XX столітті.

Дефіцит Любові у внутрішньому та зовнішньому світі людини спонукає досліджувати природу самого феномена Любові, аби переосмислити ставлення сучасної людини до сили впливу Любові на життя в гармонії. Саме тому дослідження філософської концепції Любові набувають актуальності за умов зрушень, які відбуваються сьогодні у світі, в українському суспільстві та, зокрема, у житті окремої особистості. Пошук відповіді на питання, що створило підґрунтя для шекспірівського бачення Любові як дару і як потреби, лежить у вивченні філософської концепції Любові доби Відродження, яке співзвучне українському сьогоденню.

І саме цьому гамлетівське “The time is out of joint” сповнене для нас особливого змісту. Мотив зв’язку часів, їх гармонії та розладу, їх впливу на почуття людини був завжди дуже вагомим. Ми живемо на перехресті тисячоліть, і тому, звертаючи погляд до минулого й вдивляючись у сьогодення, ми сподіваємося віднайти ключ до осягнення метафізичного значення Любові як абсолютної духовної цінності. Геній Шекспіра та його ліричний герой довели, що перемогти час може тільки високий духовний союз люблячих – “marriage of true minds” – тільки гармонійне єднання душ не знає тління й веде до вершин буття.

Кожна художня епоха встановлює свої відносини з класикою, виявляючи в такий спосіб власну сутність, власну природу. Сучасна західна література відрізняється діалектичним відношенням до класичної спадщини, одночасно відкидаючи й засвоюючи її.

Вона вступає зі своїм минулим у продуктивний діалог, звільняючись від влади загальноновизнаних авторитетів, але звертаючись до них у пошуках стимулів художнього розвитку. Апеляція сучасної літератури до класичної спадщини для постановки й розв'язання питань, що стоять перед нею, стала прикметою часу.

Кожна епоха – це певне відродження, вона повертається до минулого й відштовхується від нього, вона надає новий зміст ідеям минулого і в цьому розумінні відроджує їх. Але чому ж у такому випадку саме XIV-XVI ст. стали Відродженням, отримавши цей титул як відмінність від інших епох?

Культура Ренесансу є породженням колосальної енергії, що виникає завдяки диференціації первісних форм колективного життя, відокремлення від них людської особи. Ствердження людської особистості, її онтологічне й морально-етичне обґрунтування – одне з головних завдань філософії цього періоду, яке знайшло своє відображення в мистецтві. Достатньо згадати імена Миколи Кузанського, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Джордано Бруно, Томмазо Кампанелли, Мішеля Монтеня, щоб уявити собі ту глибину, багатство та розмаїття філософської думки XIV-XVI ст. Прийшовши на зміну багатівіковому пануванню схоластики, ренесансна філософія стала своєрідним щаблем у розвитку європейської філософії, який передував попереднім “великим системам” XVII ст. і епосі європейського просвітництва.

Культуру Ренесансу характеризують антифеодална спрямованість, антицерковні настрої, проте не антихристиянські. Відродження означало духовне оновлення, створення такої культури, яка ґрунтувалася б на земних пориваннях людини, але не відмовлялася від християнських цінностей. І якщо середньовіччя протиставляло небесне життя земному, духовне – природному, то Відродження, спираючись на кращі зразки античної культури, прагнуло реабілітувати земне життя людини та її природні начала. Відродження античної спадщини перепліталось з національним відродженням й утвердженням демократичних форм суспільства.

Головною рисою культури ренесансу була увага до людської особи, яка стає не тільки головним предметом мистецтва, а й провідною темою філософських роздумів. Зацікавленість у проблемах індивідуального, особистого життя є характерною для нової культури. Гуманістична філософія досліджує людину в її відношенні до природи, суспільства, космосу і Бога. І всюди людина виступає як центр і, власне, мета. Для Відродження є типовою ідея діяльного саморозвитку людини, ідеї її безмежного самовдосконалення, культивування людиною самої себе. Всебічний, гармонійний розвиток людини розглядається як самоціль. Особливу роль у цьому процесі належить культурі, і перш за все гуманітарній культурі як головному засобу саморозвитку людини.

Гуманізм є внутрішнім визначенням усієї ренесансної культури. Гуманізм не просто зробив людину головним предметом і метою науки, а виробив принципово нове розуміння людини. Гуманістичним ідеалом людини виступає всебічно розвинена особистість, яка характеризується гармонійним розвитком душі й тіла, думки й почуттів, розуму й волі. Ідеалом виступає як гармонійний розвиток самої людини, так і гармонійна єдність її зі світом.

Гуманісти виступали проти станового поділу феодального суспільства, проти станової ієрархії й корпоративності суспільного життя. Їхні погляди відбивали об'єктивний процес вивільнення людини від колективних форм існування, від цехової регламентації та корпоративної залежності. Людина сама ставала своєю опорою, бо всі її якості, її гідність і благородство, місце в суспільстві визначалися лише результатами її власної праці. Але властивий особистості ренесансного типу активізм мав і свої негативні наслідки. Зворотний бік "титанізму" та "індивідуалізму", що народжувалися із абсолютизації людської суб'єктивності, нестримне прагнення особистості до самоствердження детально висвітлює О.Ф. Лосєв у своєму дослідженні культури Ренесансу.

Причому самокритика індивідуалізму простежується вже в самій цій культурі. Показовою щодо цього є творчість Уільяма Шекспіра, де яскраво зображено трагедію людської особистості, що приходить до самозаперечення: боротьба титанів увінчується загальною загибеллю. Варто зауважити, однак, що Ренесанс ще не знав індивідуалізму як протиставлення особистих інтересів суспільним. Тут чітко простежується суспільно-політична, громадська лінія в гуманізмі, одним із найпотужніших напрямів якого був так званий громадянський гуманізм. Усі гуманісти вболівали за долю своєї батьківщини й мріяли про справедливий устрій суспільного життя.

У своєму розвитку гуманізм і культура Ренесансу пройшли загалом ряд етапів: від раннього гуманізму до повного його розквіту і, нарешті, занепаду. Фундаментальні філософські ідеї, розроблені флорентійськими неоплатоніками: ідеї органічного космосу, розуміння людини як центру світу, ідея метафізичного значення любові і краси – стали провідними для доби Відродження.

У флорентійських неоплатоніків світ створюється еманациєю (поточками) божественної Єдності у світ, унаслідок чого світ наповнюється божественністю і постає як гармонійний, прекрасний, пронизаний Любов'ю. Гранично піднесено людину, здатну (у Фічино) власними силами піднятися до Бога. Головним у людині (згідно з ученням Платона) є її душа. Але з плином часу поступово зникає притаманне гуманізму розуміння людини як гармонійної єдності душі й тіла. Губляться чуттєве сприйняття світу й бачення краси світу та людини, якими так захоплювалися гуманісти. Людина у Піко дела Мірандола в структурі світобудови (світ ангельський, небесний і підмісячний) не займає певного місця, а є "поєднанням і зв'язком" трьох світів. Гідність людини виражається в її здатності шляхом вільного вибору до самовизначення.

Людина має право обирати між різними природами чи способами життя. Вона може низько впасти й високо піднятися. Володіючи свободою вибору, людина формує себе в цьому виборі. Піко по-своєму тлумачить біблейську оповідь про створення людини Богом. Свобода волі, за Біблією, була надана людині, створеній за образом і подобою Божою, до гріхопадіння. Гріхопадіння спотворило цю свободу, і з того часу, чинячи на власний розсуд, людина вибирає хибний шлях, для правильного вибору їй потрібна Божа благодать.

Неоплатоніки максимально звеличили людину в її земних діяннях, в яких вона суперничає з Божественною природою, і в її здатності до самоформування. Вони довели до логічного кінця і філософськи обґрунтували намічену ще раніше тенденцію в гуманізмі до звеличення людини. Вище піднести людину було вже неможливо. Але треба відзначити, гранична ідеалізація людини, піднесення її до небес не були здобутком усього гуманізму.

Для болонських гуманістів (Кодро Урчео, Філіппо Бєроальдо) людина – створіння складне, тендітне, тлінне, вічно змінне, яке грішить самолюбством. Людину, на їхню думку, звеличує знання, яке є найвищим людським устремлінням. Знання й творення складають гідність людини, але вони не даруються людині, а кожного дня завойовуються в боротьбі з ворожими речами. У трактатах так званих університетських гуманістів особлива увага приділяється натуралістичному поясненню тілесної будови людини. Таке бачення врівноважувало собою граничне звеличення людини, відкривало шлях науковому підходу до людини – шлях, на який гуманісти не ступили, а яким пішли такі природознавці, як Леонардо да Вінчі та інші.

Гуманізм продовжував розвиватися і в XVI ст., часом являючи світові вражаючі злети думки (історична та політична думка Нікколо Макіавеллі), але все більше він поступався місцем натурфілософії, науці та естетиці.

Європейський гуманізм XVI ст. являє собою новий рівень роздумів про людину та світ і відображає всі колізії життя: Реформацію, а за нею й Контрреформацію, бурхливий розвиток капіталістичних відносин у ряді країн, гострі релігійно-політичні та соціальні конфлікти, народні рухи, великі географічні відкриття, що поширювали обрії. Він став більш зрілим і менш залежним від античних учень, у ньому з'явилася критичність у ставленні до старовини, усе більше на нього впливають життєвий досвід і соціальні колізії.

Сама доба Відродження, розвиваючись у руслі зростаючого конфлікту між стосунками "світ і людина", породжувала дисгармонію в житті людини. Особистість, з одного боку, звеличена увагою, а з іншого – не готова до адекватної реакції на таке звеличення, або втрачала віру у свою вагомність, або нею зловживала. Сам феномен Любові, вічний як світ, є єдиним цілющим джерелом, здатним повернути людину до гармонії в її внутрішньому світі. Мета даної статті – окреслити параметри філософського концепту Любові в добу Відродження, і вона є лише першою спробою доторкнутися до величезної теми.

За епохи пізнього Середньовіччя Любов стає предметом особливого поетичного оспівування та покладається в основу лицарського етикету, породжуючи куртуазну культуру, лицарський роман, лірику трубадурів та феномен “любовних воєн”. Історичну закономірність таких проявів Любові виводить Б. Пуришев у своїй праці “Лірична поезія середніх віків” [10]. Видатний російський дослідник В. Шишмарьов (“Несколько замечаний к вопросу о средневековой лирике”, 1912) вбачав у культурі дами, попри прийоми ідеалізації та певних умовностей стилю в окремих ситуаціях, “поетичне відображення досить реальних переживань”, самоцінність почуття та поетичну формулу кохання [11].

Глибоке коріння вічного почуття О. Горфункель знаходить у тісному взаємозв'язку душі, природи й Любові [12, 85-89]. У своїй праці “Любов і західна культура” Дені де Ружмон досліджує відому історію кохання Тристана та Ізольди з різних поглядів: філософа, історика, психолога, літературо- і мистецтвознавця, робить висновок про Божественну природу кохання, що примушує людину відчутти себе Божим творінням: “Кохання – божественне марення, жага душі, божевілля, що є найвищим сенсом нашого існування. А закоханий поруч із коханою істотою відчувається “як на небі”, бо кохання – це шлях, що через екстаз піднімається до єдиного джерела всього, що існує, за межі тіла та матерії, за межі того, що ділить та роз'єднує, за межі нещастя бути собою і навіть у коханні залишатися окремою часткою” [11]. У ренесансній Італії виникає зовсім нове розуміння Любові, яке протистоїть як схоластичній, так і куртуазній традиції. Воно виникає на підґрунті відродження античної філософії й поглядів стародавніх філософів на чуттєве земне кохання. Дуалізовмі середньовічного мислення та ієрархії цінностей християнської етики протистояв пантеїзм, розчинення Любові як ідеального й духовного начала у всій діяльності людини, у природі й навіть космосі. У трактатах про Любов Середньовіччя та доби Відродження відкривається рушійна сила земної Любові – внутрішня й зовнішня краса жінки. Вони являють собою етично-психологічний напрям в інтерпретації феномена любові і є спробою перебороти суто спекулятивне ставлення до Любові, збагнути її людський вимір і пов'язати її з моральністю, з яскравими людськими пристрастями й почуттями.

У розвитку уявлень про Любов у добу Відродження можна виділити три періоди, які відрізняються один від одного не тільки за часом, але й за предметом, характером і навіть стилем роздумів про Любов. По-перше, це Проторенесанс – епоха, коли в італійській поезії зароджується “солодкий новий стиль” (*dolce stil nuovo*) (Гвідо Кавальканті). Данте, Петрарка, Боккаччо доповнили поетичний опис Любові, завдяки чому цей період можна назвати поетичним. Італійська поезія XIII ст. була спадкоємицею куртуазної поезії середньовічних трубадурів. Вплив цієї традиції вгадується у творах Данте, який пов'язував Любов із творчим натхненням і оспівував ідеал нерозділеної Любові, втілений в образі Беатриче.

Закоханість як постійна психологічна та естетична настанова характерні для Петрарки, який натхненно оспівував Лауру, чий образ символізував собою всю красу світу. Нове в Петрарки порівняно з

куртуазною поезією пізнього середньовіччя – повне злиття поетичної та життєвої позиції, перетворення Любові з умовного поетичного прийому в принцип самого життя й почуття.

Кавальканті був прекрасним поетом, до того ж одним із найосвіченіших людей свого часу. Його канцона про Любов “Меня просила госпожа поведать...” – вірєць філософської лірики – втілює ідею про Любов як афект, здатний потьмарити розум людини. Характер твору став поштовхом до того, що Марсіліо Фічіно зробив його предметом коментування у своєму знаменитому трактаті.

Другий період уявлень про Любов належить до XV ст. У центрі цієї любовної філософії було вчення про красу, оскільки сама природа Любові, згідно з Платоном, визначалась як бажання краси. Лоренцо Пізано стверджує, що Любов і краса одна без одної не існують. Він пише не лише про космічну Любов, але й про “солодку людську любов”, про ту насолоду й щастя, які вони приносять. Проте застерігає: гідна Любов має освітлюватися “невгасимим світлом природного розуму”.

Центральним моментом виступає, безумовно, діяльність Марсіліо Фічіно і створеної ним Академії Платона. У “Коментарі на “Бенкет” Платона” Фічіно витлумачує Любов як могутню космічну силу, як універсальний принцип поєднання протилежностей: душі й тіла, духу й матерії, людини й природи. Однак не меншу цікавість викликають описані ним природа й характер людської Любові: пристрасті закоханих, благоговіння одне перед одним, зміни станів від радості до суму, залежність від різних типів людських темпераментів.

Найвиразнішим є опис внутрішньої діалектики Любові, створеної на основі заново прочитаного та переосмисленого Платона. За словами Фічіно, у процесі Любові відбувається перетворення закоханого й коханого одне в одне: один до самозабуття віддає себе іншому, немов помирає в ньому, але потім воскресає, впізнає себе в коханому й починає жити вже не одним, а двома життями, не тільки в самому собі як коханому, але й в іншому закоханому. Тому кохання – не тільки просте єднання душ, не тільки самопожертва й самовіддача, але й складне здвоєння творчих потенцій життя.

Один із найталановитіших італійських філософів XV ст. Піко дела Мірандола – автор гуманістичного трактату “Про гідність людини”, як і Фічіно, вивчає космологію Любові в структурі буття, але роль Бога обмежує тільки створенням розуму, цієї “безтілесної розумної природи”. Він доводить, що поняття Любові не застосовне до Бога, бо Любов є потребою й жаданням краси, тоді як Бог не може мати ніяких бажань і потреб. З цього випливає, що Божественна Любов не має сенсу. Любов – суто людське почуття, хоча вона може бути двох типів – вульгарною, нижчою і інтелектуальною, високою.

Леон Ебрео в “Діалогах про Любов” стверджує, що Любов є бажанням і безкінечним пошуком краси. Сутність прекрасного виявляється в грації, яка являє собою відблиск Божественної краси в матеріальному світі. Сама матерія позбавлена краси, але звідси й виникає бажання володіти й насолоджуватися нею. На думку Ебрео, для Любові обов’язкові умови: наявність краси в предметі Любові та усвідомлення її

відсутності в закоханому. Чим вище усвідомлення цієї відсутності, тим вищий ступінь Любові. Саме цьому земний світ позбавлений краси, сповнений величезної Любові до свого ідеального начала, яке перебуває в Богові.

Нарешті, третій етап розвитку ренесансної літератури про Любов відноситься до XVI ст. Він представлений творами не стільки філософського, скільки морального та психологічного характеру. На зміну складній діалектиці Любові, пануючій у XV ст., приходять інтерес до практичних питань Любові, які домінують над високою теорією, а онтологія Любові замінюється психологією та моралізаторськими настановами. У такому руслі пишуть про Любов Бальдассаре Кастильйоне у своєму “Придворному”, Бартоломео Готтифреді в “Свічаді Любові”, Джузеппе Бетуссі в діалозі “Раверта”, Аньйола Фіренцуола в “Трактаті про красу жінок”, Франческо Сансовіно в “Повчаннях молодим людям щодо прекрасного мистецтва любові”. Творці філософської думки епохи Відродження створили цілісну філософську систему, в котрій людина і одне з найвищих її почуттів – Любов – були поставлені в центр усієї світобудови.

Філософська концепція Любові доби Відродження трансформувалася зі змінами в людському світосприйнятті. З підвищенням значення для суспільства окремо взятої особистості ставлення до почуття Любові як до неземного та обожненого набирає іншого, земного, сенсу. Але незмінною залишається сама суть Любові

На наше глибоке переконання, вивчення світоглядних позицій нібито віддаленої в часі доби Відродження поверне сучасника до переосмислення гармонії в духовному та плотському, у небесному та земному, примусить знов бачити й цінувати красу людських стосунків, відчувати Любов як великий дар Божий.

Ми живемо на перехресті тисячоліть. Культура в цілому і всі її компоненти зазнають принципових змін, зумовлених глобальними суспільними процесами становлення нових світогляду, світобудови. Ці болючі, переламні часи супроводжуються хитаннями, пошуками в суспільній та особистісній свідомості. Природне для людини стремління до самовартісності як у ренесансних, так і в сучасних кризових суспільних умовах завжди зазнавало труднощів у досягненні. І саме тому, у таких кризових умовах людство знову повертається до абсолютної духовної цінності – Любові, яка є єдиним ґрунтом, спроможним повернути людині гармонію зі світом.

Звернення до теми Любові як соціальної цінності покликане стати пошуком орієнтиру, порівняно з яким втрачають самодостатність усі грані та межі, що вирізняють людей за тією чи іншою приналежністю. Прагнення до співіснування в Любові закорінене в глибинах людського ества. Цінність Любові для держави як основи моральності доводив Платон. Тлумачення Любові як духовної основи суспільства притаманне релігійній філософії та найбільшою мірою розкривається в християнському вченні про церкву як людську спільноту, для якої основою об'єднання є не влада, а Любов.

Любов є складовою системи особистості, яка в сучасному суспільстві дістає дедалі більше можливостей для розвитку. Незалежність, яку отримала наша держава, створює нові можливості для актуалізації особистісного начала її громадян. Але руйнація світоглядних засад попередньої соціальної системи проблематизує саму можливість знаходження автентичного вектора дії. Дослідження соціального значення феномена Любові як моральної основи процесу формування нового, глобального співтовариства набуває актуальності за умов зрушень, які відбуваються сьогодні у світі, в українському суспільстві та, зокрема, у житті окремої особистості.

1. *Кузнецов Б.Г.* Идеи и образы Возрождения (Наука XIV-XVI вв. В свете современной науки). – М.: Наука, 1979.
2. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.) /Сост., вступ. статьи и коммент. Н.В.Ревякиной, О.Ф.Кудрявцева. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 400 с.
3. Философия любви: Сб.: В 2-х ч. / Составит. А.А.Ивин и Д.П.Горский. – М.: Политиздат, 1990.
4. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV-XVI ст – К.: “Основи” Вид-во Соломії Павличко, 2000.
5. *Экхарт М.* Духовные проповеди и рассуждения. – М., 1991.
6. *Лосев О.Ф.* Эстетика Возрождения: В 2-х т. (Ст. «Речь о достоинстве человека» Пико делла Мирандола). – М., 1981.
7. *Кузанский Н.* Об ученом незнании / Пер. с лат. С.А.Лопашова. – СПб.: Азбука, 2001. – 320 с.
8. *Маккаи Ласло.* Мир Ренессанса. – Будапешт: Корвина, 1984. – 168 с.
9. Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / Под общ. ред. В.В. Бычкова – М.: Росспэн, 2003 – 607 с.
10. *Пуришев Б.* Лирическая поэзия средних веков. (Вст.ст.к БВЛ). – Т.23. – М.: Худ. лит., 1974. – 575 с.
11. *Шимарев В.Ф.* Избранные статьи: Французская литература. – М.: Л., 1965.
12. *Горфункель А.Х.* Философия эпохи Возрождения. – М.: Высш. шк., 1980. – 368 с.
13. О любви и красотах женщин: Трактаты о любви эпохи Возрождения / Сост. и авт. вступит. ст. В.П.Шестаков. – М.: Республика, 1992. – 368
14. Дені де Ружмон. Любов і західна культура. – Львів: Літопис, 2001.
15. Мир и эрос: Антология философских текстов о любви / Сост. Р.Г.Подольный. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.

Summary

The paper deals with social value of Love in the context of cultural, historical & philosophical backgrounds of Renaissance. Crisis of epoch makes addressing to phenoma of Love natural as unique way to the harmony of society.

Стаття надійшла до редколегії 1.09.2005